

חנוכה

הרב מיכה הלוי – ראש ישיבת "עטרת נחמיה" ורבה הראשי של פתח-תקווה

עפ"י שיחות הרב צבי יהודה קוק זצ"ל

(שיעור שבועי לנשים במדרשת אביב "לעד חיה", השיעור נערך ע"י אברהם הלוי)

להצטרפות לרשימת תפוצה נא לשלוח מייל ל: avivhatoral@012.net.il

תוכן העניינים:

7. "על הניסים ועל המלחמות" 8. "הנרות הללו קודש הם" 9. היחס הנכון אל הקודש 10. "מי לד' אלי" – מי לקודש! 11. האור הישראלי – אור התורה	1. חנוכה – סיכום המועדים כולם 2. מועד – התועדות 3. "מעוז צור ישועתי" 4. "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים" 5. אור וחושך 6. נצחיות האור של ישראל

חנוכה – סיכום המועדים כולם

מבחינה היסטורית, חנוכה הוא המועד האחרון שבמועדי ישראל. ראש וראשון למועדי ישראל הוא חג הפסח – יציאת מצרים; לאחר מכן מגיע חג השבועות – מתן תורה; המועד הבא זהו חג הסוכות – ההליכה במדבר לארץ ישראל; מאוחר יותר מגיע פורים – יסוד תקומתו של בית שני; ובסוף רשימה זו בא חנוכה, בעיצומם של ימי בית שני. העובדה הזו היא איננה נתון סתמי, אלא יש בה כדי לרמוז לנו שמצד יסוד הווייתם, חנוכה הוא סיכום של כל המועדים; ימי חנוכה מסכמים וכוללים בקרבם נקודה פנימית השייכת למועדים כולם, כפי שנרחיב מיד בעזרת ד'.

מועד – התועדות

המשמעות של השם 'מועד' היא מלשון התועדות, כלומר, מפגש; אנו נפגשים עם הקב"ה במסגרת הזמן של מועדי ישראל. לכל חג ומועד ישנה את הייחודיות שבהתועדות שלו – בפסח הקב"ה נועד עם עמו ישראל ביציאת מצרים; בשבועות הקב"ה נפגש עם ישראל במתן תורה על הר סיני; וכן הלאה על זו הדרך. כל חג ומועד הוא זמן המוכשר להופעת אותו היחס שהתבטא באותו מפגש של ישראל עם הקב"ה בעת המאורע העומד ביסודו. עלינו לצאת מהמחשבה שמועדי ישראל הם מין חגיגת זיכרון לכל מיני אירועים היסטוריים בדברי ימי ישראל – איננו עוסקים בהיסטוריה ולא בחגיגות של זיכרונות למיניהם. המועדים לא נקבעו כזכר (במובן הפשוט של המילה) לאירועים מיוחדים, אלא יסודם הוא גילוי ד' אלינו בזמנים המיוחדים הללו, כל מועד באופן המיוחד לו. זו בעצם משמעות האמרה "בימים ההם בזמן הזה" – הקב"ה בחר להתגלות בגילוי מיוחד בזמנים שונים במעגל השנה, וממילא מדי שנה ושנה באותם זמנים מופיע אותו גילוי; אותה התועדות ייחודית שהייתה 'בימים ההם', חלה ומתרחשת מכוח הזמן המיוחד לה גם 'בזמן הזה'. זהו, אם כן, פירוש המושג 'מועד'.

"מעוז צור ישועתי"

מבחינה זו, חנוכה הוא סיכום כל המועדים שלפניו, דהיינו **השורש** של כל סוגי ההתגלויות שבמועדים השונים מובע ומתגלה בחנוכה. לפני שנסביר את הדבר הזה לעומק, נביא לכך סימן יפה. על פי רוב, בכל חג ובכל מועד נוהגים מנהגים הקשורים למאורעות השונים שחלו באותו הזמן – בפסח אומרים את ההגדה, שעוסקת ביציאת מצרים; בסוכות הסוכה וארבעת המינים שייכים לזמן שמחתנו; האקדמות בחג השבועות קשורות למתן תורה; וכן על זו הדרך. אף על פי כן, הפיוט שכל עדות ישראל שרים לאחר הדלקת נרות בחנוכה

– "מעוז צור ישועתי" – אינו עוסק רק באירועים הקשורים לחנוכה, אלא הוא מדבר על האירועים השונים שעברו על ישראל במהלך ההיסטוריה – מגאולת מצרים – "ובידו הגדולה הוציא את הסגולה"; דרך בניית בית ראשון – "דביר קדשו הביאני"; פורים – "כרות קומת ברוש ביקש אגגי בן המדתא"; ולאחר מכן – "יוונים נקבצו עלי". אם כן, גם לפי פיוט זה אפשר לראות שישנה נקודה פנימית החורזת את כל ימי ישראל בכלל, ואת מועדיו בפרט, אשר שורשה מונח בעניינו של חנוכה.

"רוח אלוקים מרחפת על פני המים"

בתחילת ספר בראשית (א, ב) אומרת התורה: "והארץ הייתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום, ורוח אלוקים מרחפת על פני המים". פשט הפסוק הוא שאלוקים עדיין אינו מופיע במציאות התחתונה, בארצות; רוח אלוקים רק מרחפת מלמעלה והארץ עצמה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום. חז"ל במדרש רבה על בראשית (פרשה ב, ד) דרשו באופן מופלא את הפסוק הזה כמדבר על ארבע מלכויות: 'תוהו' זו בבל; 'בוהו' זו פרס; 'חושך' זו יוון; 'תהום' זו אדום. נשים לב, כל אחת מן ארבע המלכויות הללו לא הייתה שלטון מקומי במדינה מסוימת, אלא הן היו כולן מעצמות עולמיות. מה בעצם אם כן מונח ביסוד דברי המדרש? יסוד הדברים הוא שכל זמן שישנה מלכות המולכת בעולם כמעצמה שלטונית על ארבע הרוחות, הארץ אינה מגלה את דבר ד' – "רוח אלוקים מרחפת על פני המים", משום שהטבע של אומות אלו עומד בניגוד לדבר ד'. לעומת זאת, האומה היחידה אשר מופיעה ומגלה את שם שמים זוהי ישראל. מכאן נולד המאבק הרוחני-תרבותי על הופעת שם ד' בעולם, וממנו נובעות המלחמות המסורתיות של כל המעצמות הללו נגד עם ישראל. זהו יסוד חשוב שצריך להבין אותו מפני שרבים שוגים בכך וחושבים שלמאבקים אלו יש כל מיני סיבות צדדיות – טריטוריאליזם, כבוד לאומי וכיוצא ב"ב; זוהי טעות גמורה! יסוד הכול מונח כאמור ברוח, ומהבנה זו נוכל להמשיך ולהתקדם בענייננו.

אור וחושך

המלכות השלישית שחז"ל מציינים זו מלכות יוון, שנקראת 'חושך'. כידוע, החושך הוא אינו מציאות, אלא הוא פשוט 'העדר אור'; זו ההגדרה של חושך. מיד לאחר הפסוק המדובר אומרת התורה (א, ג): "ויאמר אלוקים יהי אור". האור הזה הוא אותו האור האלוקי והעליון שהולך ומאיר את העולם בדבר ד'. הוא אינו מסלק רק את 'החושך', אלא גם את 'התוהו', את 'הבוהו' ואת 'התהום'. קודם להופעת האור האלוקי היה חלל בעולם. כשאותו האור הבלתי מציאות הארצית הוא גרם ממילא למילוי אותו ריק. פה אנו מגיעים לנקודה המרכזית שעליה דיברנו השייכת לחנוכה. גבורת ישראל בחנוכה זו גבורת האור על החושך. הגבורה הזו היא יסודן של יציאת מצרים, של הליכתנו במדבר, של עמידתנו בגלות בבל – היסוד לכל זה **האור**. בתקופת החשמונאים מצאנו ביטוי מעניין – מתייוונים. לא מצאנו בשום מאבק אחר עם שאר הממלכות ביטוי מעין זה; לא שמענו אף פעם את השם "מתבבלים" או "מתפרסים". זאת משום שהמאבק בין ישראל ליוון הוא מאבק רוחני על שורש כל המציאות, על הופעת דבר ד' בעולם; האם המציאות הארצית היא מנותקת ועומדת לעצמה חלילה, או האם מקור חיותה בכל עת הוא האלוקיות העליונה. אין כאן התנגשות חזיתית, כמו מול בבל או פרס, של מציאות חיונית מול מציאות שלילית, אלא יש כאן מאבק של מציאות מול 'אין מציאות'; אור מול חושך. בהתנגשות חזיתית ייתכנו כאלה שיעברו לצד האחר, אולם במאבק של אור מול חושך אין לאן לעבור משום שאין שני צדדים, אלא הפגיעה באור היא ההעדר שלו – המתיוונים, שלא עברו צד אלא פשוט היו יהודים חשוכים.

כיצד מסלקים את החושך הזה? בהעצמת האור, קרי, בבהירות הדעת, שהרי המאבק הזה הוא כאמור מאבק תרבותי השייך לדעת. בהירות הדעת שייכת להופעת האור. לכן, מתוך עמקות של דעת וחכמה עליונה, ככל שנהיה זורחים באור, מאירים באור, זוהרים באור, כך אט אט יסולק החושך וייעלם.

נצחיות האור של ישראל

מתוך הדברים הללו יש להבין על מה השמחה בחנוכה. השמחה של ההלל וההודאה לקב"ה בימים הללו הן מתוך הבנת עניינו ותפקידו של עם ישראל, שהם שיא ההתוועדות, שיא היחס, של הקב"ה לישראל. כשהגמרא במסכת שבת מספרת שהיוונים נכנסו להיכל פירושו של דבר שבעצם כניסתם אל הקודש הם החשיכו את האור. זו הכוונה של המילים "טימאו את השמנים" – אין אור של טהרה, כיוון שהאנרגיה של האור – השמן – נטמאה. אולם, בסופו של דבר אין הם מסוגלים למגר לגמרי את היכולת של ישראל להעניק אור, וזו המשמעות העמוקה של מציאת פך שמן קטן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ונשאר בטהרתו. התפקיד הנצחי של עם ישראל הוא להופיע את אור ד' בעולם. זו יכולה להיות הופעה עצומה וזו יכולה להיות הופעה חלושה תחת העדר גדול, אבל האור הזה הוא קיים תמיד. הקיום הנצחי הזה של הופעת אור ד' בעולם על ידי ישראל, מוסבר **בעצם מציאותו** של אותו פך שמן. המשמעות של מציאת הפך לא הייתה משמעות פרקטית שכעת אפשר להדליק נרות, שהרי מבחינה מעשית ענייני ציבור דוחים את הטומאה, ועל כן היה אפשר להדליק את המנורה גם עם שמן טמא; אלא המשמעות היא שהיוונים אינם יכולים לעקור את הטהרה של עם ישראל. שורש העניין של פך השמן הוא לא ההדלקה עצמה למשך שמונה ימים למרות כמות השמן המעטה שנמצאה בו, אלא עיקרו הוא אור ישראל – היחס המיוחד שיש לקב"ה אל ישראל – אשר אינו ניתן להיכבות.

אפשר לבאר את הדברים במשל: אדם הביא לחברו מתנה שימושית ביותר, אולם לאותו חבר יש כבר את המתנה הזו כך שהוא אינו צריך לה. אבל אם אדם יביא לחברו פרחים, אף שהם אינם דבר שמיש ולאחר כמה ימים הם נובלים, בכל זאת חברו ישמח בהם. מה ההבדל המהותי בין שתי המתנות? המתנה הראשונה, חרף שמישותה, היא אינה אלא לצאת ידי חובה ואין בה כדי לבטא יחס מיוחד של הנותן למקבל. המתנה השנייה, הפרחים, למרות ארעיותם, מבטאים יחס של הנותן ולכן המקבל שמח בהם. והנמשל ברור – השימוש בפך השמן להדלקת המנורה לא היה הכרחי ביותר, שהרי היו שמנים טמאים שהיה אפשר להשתמש בהם באותו הזמן; אלא כל מה שיש בשמן הזה זהו אותו היחס שבין הקב"ה לישראל.

"על הניסים ועל המלחמות"

גבורה זו, של אור הנצח של ישראל על החושך היווני, היא אותה הגבורה שהולידה את הניצחון במלחמה; ואם נחדד את הדברים, נס פך השמן הוא הניצחון במלחמה, משום שניצחון זה שייך לגבורת האור על החושך, ל"נצח ישראל לא ישקר", ועל כן לא היה אפשר שהיוונים ינצחו את אור הנצח, גם אם רבים הם! לכן, בתפילת 'על הניסים' אנו אומרים "על הניסים ועל המלחמות", המלחמות שייכות לנס מציאת פך השמן. למעשה, למעט רמז קל לפך השמן – "והדליקו נרות בחצרות קודשך" – כל תפילת 'על הניסים' עוסקת במלחמת היהודים מול היוונים, משום שפך השמן הוא רק ביטוי של אותו יחס מיוחד, אולם במלחמה התגלה אותו היחס באופן פעיל בגבורת המעטים מול רבים, שלא כדרך טבע העולם. זהו האור המאיר ומופיע את דבר ד' המתגבר על מחשכי יוון.

זוהי גם הסיבה שאנו אומרים באותה תפילה "זדים ביד עוסקי תורתך"; ביד 'עוסקי התורה' לא נאמר, אלא עוסקי תורתך – הזדים מעוניינים להשכיח את רצון ד' בעולם. מאין תימצא הגבורה להתגבר על אותם הזדים? מאור ד', האור האלוקי, הופעת שם ד' בעולם; זוהי גבורת הרוח של ישראל.

"הנרות הללו קודש הם"

בתפוצות ישראל נהגו לומר אחרי הדלקת הנרות "הנרות הללו קודש הם", ומהי משמעות הדבר? – "אין לנו רשות להשתמש בהם"; רוצה לומר, אין להקטין את ערך הנרות ולהתייחס אליהם כבעלי תועלת שימושית, אלא יש להבין שבנרות הללו מתבטא כל היחס של הקב"ה לישראל, והיחס הזה הוא 'קודש'. עד כדי כך, שכתוב בספרים שאותם אלו שיש להם גדלות של הבנה מסוגלים לראות באור הנרות דברים מופלאים כמו דברי נבואה וכיוצא בהם. הבחנה מבדלת זו היא גם יסוד ההבחנה שבין קודש לחול, ולכן גם היום שיש לנו חשמל ואין בנמצא אדם שקורא לאור הנר, עדיין יש צורך להדליק שמש בחנוכייה כדי לעשות היכר; מהו ההיכר? להכיר איזה נר הוא שמיש ואיזה נר הוא לא שמיש, איזה נר הוא של קודש ואיזה של חול, מכיוון שמרחק רב יש ביניהם!

היחס הנכון אל הקודש

בכלל יש צורך להפנים שככל שדבר הוא יותר קדוש כך הוא פחות שמיש. דוגמה לדבר זהו קודש הקודשים. קודש הקודשים הוא שיאה של הקדושה, וכמה פעמים בשנה נכנסים לתוכו: "ואל יבוא בכל עת אל הקודש" – פעם בשנה, ביום הכיפורים. דווקא הריחוק מהקודש, הכיסופים אליו במשך שלוש מאות ושישים וארבעה ימים בשנה, הוא זה שבונה בנו את היחס הנכון אליו.

אותו הדבר ביחס להר הבית. אם אנחנו נתרגל להיות במקום הזה כמו ביישוב רגיל, אנחנו נפגע בקודש. אין מדובר פה בהיבט ההלכתי גרידא, אלא זוהי המשמעות הפנימית והעמוקה של ההלכה. העיר ירושלים עצמה מקודשת מכל ארץ ישראל – בה אוכלים קורבנות; בה אוכלים מעשר שני; מתוכה יוצאים אותם היהודים שיש בהם טומאה מסוימת של צרעת. לא בכדי היא אינה התחלקה לשבטים – אם היא הייתה מתחלקת לשבט מסוים והופכת לנחלתו אזי קדושתה הייתה פחותה הואיל והחיים הארציים הפשוטים היו מתנהלים בקרבה. פעמים רבות עלינו להבין, שההתבוננות מרחוק על הקודש וחוסר השימוש בו פועלים בנו ובונים בתוכנו מדרגה נישאת של אור הקודש.

דוגמה נוספת שאפשר להביא לגבי זה היא טהרת המשפחה. גם בעניין הזה רבים אינם מבינים ורואים בימי האיסור צד מיאוס. המילים 'איסור' ו'ריחוק' מעלות באוזניהם צליל של שליליות, אבל גם טהרת המשפחה בנויה על הרעיון שהמרחק הוא מקרב. הטהרה שהיא הקודש יוצרת הבחנה בין בשר אדם לבשר בהמה ומולידה ריחוק שתכליתו הוא ההבנה שיש פה עניין קדוש ונשגב ולא חלילה איזה משהו חייתי וגם.

לדאבונו, אנו לוקים מעט בחסר בהבנה של הדברים הללו. המושג של חז"ל 'מורא מקדש' כמעט שאינו קיים אצלנו. היחס לבתי כנסיות השתנה מאשר בעבר, ואין לתמוה על כך אחרי שבתי כנסיות הפכו להיות מקום חלוקת עיתונים; זהו מדרון חלקלק מאוד. זה קשור כמובן לאותו העניין – מהו הקודש? האם האדם מתעלה ביצירת המרחק מן הקודש ואינו סח במהלך התפילה או מקצר את דרכו דרך בית הכנסת; או שמא הקודש משמש את האדם והוא מהווה בעבורו כמקום מפגש חברתי או כספרייה קהילתית. המרחק הזה מן הקודש לא נועד כדי למנוע פגיעה בו, אלא למנוע חיסרון בהשפעה של הקודש עלינו אם נתקרב אליו יתר על המידה. זהו היסוד המונח ב"נרות הללו קודש הם".

"מי לד' אלי" – מי לקודש!

בהמשך אנו אומרים "על ידי כוהניך הקדושים". הכהן שייך לגבורת הרוח; הקריאה העמוקה של מתתיהו "מי לד' אלי" היא בעצם קריאת כיוון אל ד', אל הקודש. היא לא הייתה שאלה של להיות או לחדול, שאלה פרטית מתוך דאגה עצמית לשרוד מול יוון. הייתה זאת דאגה לקודש משום שהיה זה מאבק עקרוני של אור וחושך, של דבר ד' מול הרצון לרוקן את העולם ממנו, ולכן מועד החנוכה הוא השורש של כל המלחמות. קריאה זו עולה בקנה אחד עם הפתיחה הידועה של הפיוט של חנוכה. "מעוז צור ישועתי" – הקב"ה הוא המעוז והחוזק של ישועתנו, הוא שורש כל חיינו, שורש כל המיוחד לישראל, ולכן "לך נאה לשבח" – איננו משבחים את הצלתנו עצמה אלא אנחנו משבחים את שורש חיינו, את "מה אנו ומה חיינו". מתוך המקום הזה אנו מבקשים "תכון בית תפילתי", אתה – הקב"ה – תכונן את בית המקדש, "ושם תודה נזבח"; האם

לפי המזמור המלחמות ייפסקו? לא ולא – "לעת תכין מטבח [קִבַּח] מצר המנבח" – המלחמות יימשכו אבל בסוף התהליך – "אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח". את שיר המזמור של חנוכת המזבח אנו מכירים מדוד המלך – "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תהלים ל). אמנם שלמה בנה את בית המקדש אבל היות ודוד הוא שקידש את מקום המקדש, דבר שעלה לו בדמים יקרים, נקרא המזמור על שמו. אמנם, בזמן דוד אמרו גם את המזמור "יושב בסתר עליון" (תהלים צא), מפני שיש עניין לאומרו כשיש צרים הנלחמים בישראל (על פי הכסף משנה בהלכות בית הבחירה ו, יב); אך לעתיד לבוא, לאחר שהקב"ה ישמיד את כל אלו הבאים עלינו לכולותינו – נגמור בצורה שלמה את מזמור חנוכת המזבח.

גם ממילות המזמור של דוד "ארוממך ד' כי דיליתני ולא שימחת אויבי לי; הפכת מספדי למחול ליי" עולה אותו רעיון של גבורת האור האלוקי בעולם על החושך. המספד, החוסר, נהפך למחול. זה התפקיד של ישראל – לגבור על האויב במלחמת הקודש בקדושה, בגבורת ישראל, ברוח. לכן, אומר הרמב"ם (הלכות חנוכה ד, יב): "מצוות נר חנוכה מצווה חביבה היא עד מאוד" – מצוות נר חנוכה היא מצווה שמבטאת את כל הקודש מיסודו, ולכן חביבה היא עד מאוד.

האור הישראלי – אור התורה

הזכרנו שהמאבק שבין האור לחושך העומד ביסוד החנוכה הוא מאבק השייך לבהירות הדעת – המאבק שבין רוח אור ד' לחשכת יוון החומרית. רשעי יוון הארורים ניסו בכוח לנתק בין רוח אלוקים לארציות וגזרו על ברית המילה; לדידם הארץ צריכה להיות שקועה וחשוכה במעבי החומר ולא תיתכן הופעה אלוקית בגופו של האדם. כמו כן, גזרו היוונים על שבת וקידוש החודש, מפני שזמן הוא ממשות מעשית ושייך ארציות, ולא תיתכנה חלוקות בין זמן לזמן אחר.

בהירות הדעת של אור ד' שורה בעולם מתוך העיסוק בתורה. לכן בימי החנוכה החלה לפרוץ ולשגשג התורה שבעל פה. בחנוכה ישנה הלכה מיוחדת מאוד. בניגוד לפורים, שבו ניצל הגוף הישראלי, בחנוכה לא קבעו לנו סעודה; ומדוע? כי כל עניינו של חנוכה הוא כפי שהסברנו הרוח. אף על פי כן, כתוב בהלכה – "מצווה להרבות בסעודה קצת"; כלומר, להוסיף הוספה מועטה מעבר לסעודה הרגילה. ואז כתוב בהלכה משפט נוסף "ואם אמרו בו דברי תורה זו סעודת מצווה"; מה פירוש הדבר? הלוא בכל סעודה יש מצווה לומר דברי תורה – "שלשה שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים" (אבות ג, ג) – אולם דברי תורה אלו אינם הופכים את הסעודה לסעודת מצווה, אלא בכוחם להפוך סעודת הבל של זבחי מתים לסעודה רגילה ותו לא; כיצד אפוא בחנוכה הופכת הסעודה לסעודת מצווה? משום שבחנוכה אור התורה הופך את הארציות לרצון ד'! בלי הופעת התורה בישראל יש "חושך על פני תהום", הארציות מנותקת "ורוח אלוקים מרחפת על פני הארץ"; כשישראל מעצימים את האור ומסלקים את החושך, רוח אלוקים חופפת על הארציות ומהפכת את הסעודה עצמה לסעודת מצווה – רצון ד', רוח אלוקים, מופיע דרך הסעודה.

"יוונים נקבצו עלי אזי בימי חשמנים ופרצו חומות מגדלי וטמאו כל השמנים; ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים" – אמרו חז"ל: למי נעשה נס? לאלו ששונים – שלומדים ומשננים את תורת ד'. בזכות לימוד התורה נזכה להגביר את אור ד' בעולם ולגרש את כל המחשכים מקרבנו.